

S. Molnár Edit:
A gyermekvállalás konfliktusai

(elektronikus verzió, készült 2006-ban)

A tanulmány eredetileg nyomtatásban megjelent:
S. Molnár Edit (1999): „A gyermekvállalás konfliktusai” in: *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről, 1999*, Pongrácz Tiborné, Tóth István György, (szerk.). Budapest: TÁRKI, Szociális és Családügyi Minisztérium Nőképviselői Titkársága, Pp. 155–172.

A gyermekvállalás konfliktusai

S. Molnár Edit

A gyermekvállalási magatartás alakulását igyekeztünk bemutatni 1997-ben Pongrácz Tibornéval közösen írott dolgozatunkban, a *Szerepváltozások* című tanulmánykötetben (Pongráczné–S. Molnár, 1997). Rámotattunk arra, hogy a termékenység magyarországi csökkenő tendenciája és a fiatal párok, de az egész lakosság – Magyarországon kivételesen intenzív – gyermekcentrikus beállítódása között meglehetősen nagy távolság van. Kifejtettük, hogy e gyermekcentrikus értékrendnek egy stabil, a jövőre irányuló családpolitikával, népesedéspolitikával kell párosulnia, hogy a családtervek feszültségmentesen megvalósuljanak, s hogy ennek eredményeként a népességcsökkenés kedvezőtlen folyamata lelassuljon. Az elmúlt két esztendő hazai és nemzetközi termékenységi adatai, valamint saját kutatásaink eredményei alapján nem változott az a nézetünk, hogy az egyszerű reprodukcióhoz szükségesnél alacsonyabb, tehát a népesség fogyásához vezető termékenységet problematikusnak tartjuk. Ennek javításához hatékony, hosszú időn át érvényes családpolitikára, népesedéspolitikára van szükség, amely a fő gazdasági intézkedések demográfiai kihatásait is figyelembe veszi. Ez a perspektivikus szemléletmód segítheti csak elő, hogy a családpolitika a későbbi életciklusokban (középkorúak és idős korúak esetén) is biztonságot nyújtson a családok számára.

Az elmúlt két évben végzett kutatásaink azt mutatják, hogy a gyermekvállalásban érintett nők, fiatal párok konfliktusai ma nem kizárólag anyagi természetűek. Ma már sokak számára fontossá válik, hogy családi döntéseiknél ne csak a gyermekszülés időpontjában vagy az azt követő egy-két év alatt elérhető bevételeket mérlegeljék, hanem előre is tekintsenek, hogy a későbbiekben elérendő családi, egyéni céljaikat ugyancsak számításba vehessék. A családpolitika, a népesedéspolitika eszköztárába szükségszerűen be kell kapcsolni a gyermek-nevelés és a munkahelyi előrelépés összhangjának perspektivikus garantálását is. Jelen dolgozat főképp e problémakörrel foglalkozik. Röviden szeretnék azonban visszatérni az 1997-ben publikált dolgozat óta tapasztalt néhány demográfiai fejleményre.

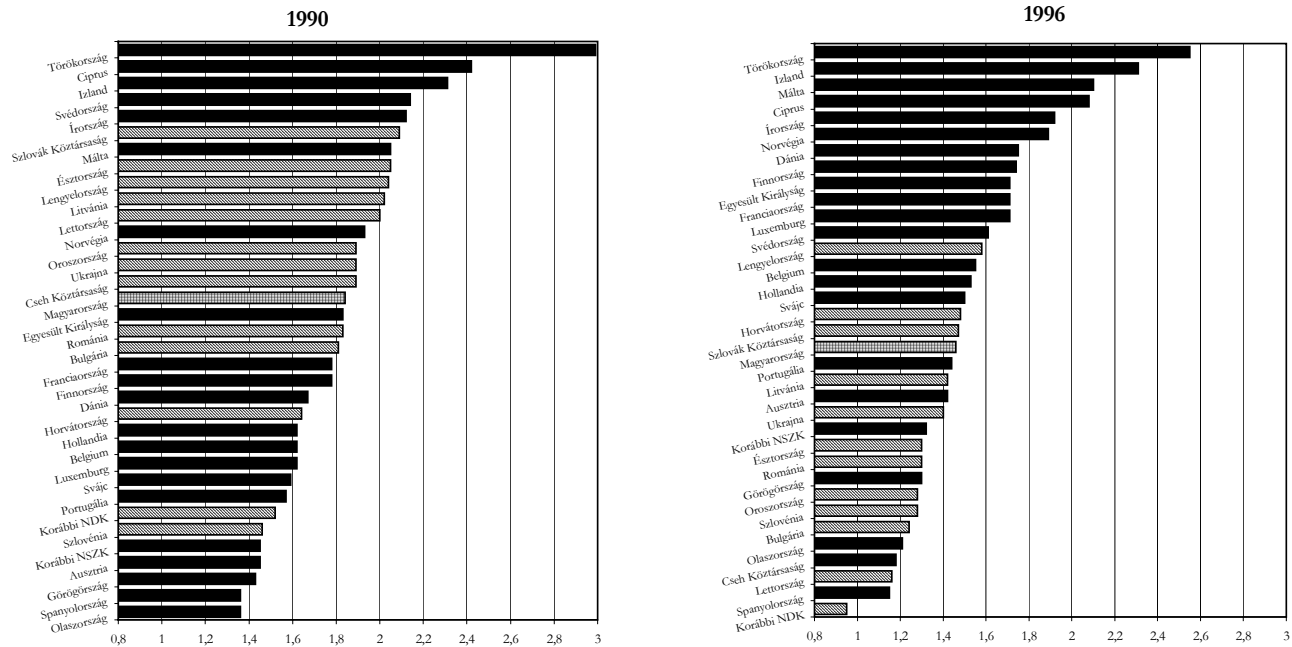
Gyermekvállalás a statisztikai adatok tükrében

Az 1997. évi tanulmányban bemutattuk, hogy a termékenység hosszú ideje tartó, alapvetően csökkenő trendje gyakorlatilag egész Európában érzékelhető. Adatokkal támasztottuk alá azt is, hogy a teljes termékenységi arányszám csökkenése – ezt az élveszületések számának és a propagatív korú nők számának egymáshoz viszonyítása alapján számítják ki – a volt szocialista országokon belül Magyarországot viszonylag kevésbé jellemezte, bár a csökkenés nálunk is érzékelhető volt – már az évtized első felében is. Ezt részben azzal magyaráztuk, hogy nemzetközi összehasonlító vizsgálatok tanulságai szerint Magyarországon intenzívebben él a gyermekcentrikus értékrend, szemléletmód mint más vizsgált országokban. A relatíve kedvezőbb helyzethez viszont az is hozzájárult, hogy a vizsgált időszakban (1985-1995 között, vagyis a rendszerváltozást követő néhány évben is) még léteztek a korábbi gyermektámogatási formák.

1995 óta újabb jelentős születésszám-csökkenésnek lehetünk tanúi. 1995-ben az élveszületések száma még 112 054 volt, 1997-ben már alig haladta meg a 100 ezret, 1998-ban pedig a 97 500 élveszületés történelmi mélypontot ért el. Ez a szám mintegy 40%-kal alacsonyabb az egyszerű reprodukciót biztosító szintnél. Az okok összetettek, de a családtámogatások csökkenése is szerepet játszik közöttük. A gyermekgondozási segélyt (gyest) és a családi pótlékot meghatározott, egy főre jutó jövedelemszinthez kötötte a törvény, az azt meghaladó, minimális jövedelem fölött azonban a családok már nem részesülhettek ezekből. Megszűnt a gyermekgondozási díj (gyed), ami korábban némileg kompenzálta a munkavállaló anyák gyermekszülés miatt kieső jövedelmét. A KSH egy vizsgálata azt mutatta, hogy az egygyermekes anyák 52 %-a 1995-ben, a Bokros-csomag bevezetésének hírére úgy nyilatkozott: további gyermekeikre vonatkozó terveiket újragondolják (Lakatos, 1996, 1997).

A születésszámcsökkenés – egy-két ország kivételével – gyakorlatilag egész Európában tapasztalható, és átrajzolta a teljes termékenységi arányszám (Total Fertility Rate, TFR) szerinti európai „térképet” is (1. ábra). Magyarország 1990-ben 35 ország rangsorában nagy-jából „középen” (a 16. helyen) foglalt helyet, 1996-ra azonban már lejjebb szorultunk. Amíg a rendszerváltozás kezdetén, 1990-ben a rendszerváltoztató – korábban szocialista – országok többsége még megelőzte Magyarországot akkori 1,84-os TFR-értékét, 1996-ban ezen országok többsége már Magyarországot mögé került. Más szóval, a csökkenés mértéke a rendszerváltoztató országok többségében sokkal drámaibbnak bizonyult, mint nálunk. Ugyanakkor 1996-ra megelőztek minket olyan európai országok, amelyek – jóllehet, esetükben a TFR értéke ugyancsak csökkent -1990-ben még mögöttünk jártak (ilyen például Belgium, Dánia, Franciaország, Hollandia, Luxemburg, az Egyesült Királyság).

A teljes termékenységi arány alakulása Európában, 1990, 1996

Forrás: Az ábrát Kamarás Ferenc mutatta be az Andorka Rudolf Társaság tudományos konferenciáján elhangzott előadásában 1999 áprilisában; az ő szíves hozzájárulásával közlöm.

Megjegyzés: A világos színnel jelölt oszlopok a volt szocialista országokat jelentik.

A két országcsoport közötti különbségek elemzése meghaladná e dolgozat kereteit. Nem áll-hat azonban messze a valóságtól, hogy az okok között maga a rendszerváltozás ténye is szerepet játszik: az egyébként is alacsonyabb életszínvonal további csökkenése, a biztonságérzet (főképp a korábban megszokott munkahelyi biztonság) megingása, a munkanélküliség megjelenése és számos más tényező a volt szocialista országokban negatívan hatott a családépítésre.

E kedvezőtlen tényezőktől az észak-, és nyugat-európai országokban – a magasabb életszínvonal mellett – sok tekintetben kivédi a családpolitika. Ezeket tanulmányozva (amit megkönnyít Tárkányi Ákos alapos áttekintése, vö. Tárkányi, 1998) megállapítható, hogy egy sor európai országban nincs olyan kormányzati politika, ami kifejezetten a termékenység befolyásolását célozná, de - abból a megfontolásból, hogy a gyermekvállalás és a gyermeknevelés egyre inkább a munkavállaló nőkre hárul – számos kormányzat nagy figyelmet fordít a gyermeknevelés megkönnyítésére, és a szülői jogok és kötelességek mindkét szülőre történő kiterjesztésére. E kormányzatok nem csak a pénzbeli támogatásokat tartják lényegesnek. Így például jelentősen megkönnyíthetik az anyák (főképp az egyedülálló anyák) munkavállalását. (Erre egyik lehetőség a részmunkaidős foglalkoztatás. Ennek aránya valamennyi észak- és nyugat-európai országban sokkal magasabb, mint nálunk vagy a többi volt szocialista országban.) További lehetőség például az, hogy az egyszülős családokra fordítandó szociális kiadások csökkentése céljából a gyermeknevelés költségeinek egy részét az apákra háríthatja a törvény, vagy komoly erőfeszítéseket tehetnek a fiatalok lakáshoz juttatása terén stb.

Gyermekcentrikus értékek és a termékenységi magatartás konfliktusa

Az 1997-ben közzétett dolgozatban részletesen foglalkoztunk azzal, hogy a magyarországi születésszámcsökkenés mögött nézetünk szerint nem annyira a gyermekcentrikus beállítódás, a gyermekcentrikus értékrend lanygulását kell keresnünk, mintsem inkább a magatartások egyéb körülmények hatására történő megváltozását. Ez tükröződik abban is, hogy a gyermektelenség terve, kívánása hazánkban igen kis mértékben van jelen – mind a kívánságok, mind pedig a megvalósított termékenységi magatartás szintjén. Az Európai Termékenységi- és Családvizsgálat (1992–1993) adatai azt mutatják, hogy e tekintetben hazánk helyezése elég jó (*1. táblázat*). Tíz európai ország adatait a nők korcsoportjai (pontosabban: születési kohorszai) szerint vizsgálva Magyarországon (továbbá Lettországon és Svédországon) a legalacsonyabb, szinte elenyésző azok aránya, akik életük folyamán nem kívánnak gyermeket. Azt gondolom, *a gyermektelenség állapotának elkerülése egyik legfőbb jele a gyermekcentrikus szemléletmód jelenlétének.*

1. táblázat

A gyermektelenség „kívánásának” arányai néhány európai országban a nők életkora szerint, 1992–93* (%)

Országok	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.
Ausztria	–	6,3	5,3	6,2	8,8	–	–
Finnország	–	–	4,5	6,3	6,7	–	–
Franciaország	–	4,2	2,1	4,2	4,8	6,6	11,2
Hollandia	3,0	5,0	7,0	9,0	12,0	13,0	–
Lengyelország	–	12,5	6,4	5,6	4,8	4,2	5,1
Lettország	0,0	1,3	0,9	0,0	0,8	2,2	5,6
Magyarország	0,7	1,2	0,7	1,5	2,3	2,9	–
Spanyolország	3,9	2,4	2,3	2,7	2,6	5,5	5,9
Norvégia**	1,5	1,2	2,5	4,1	5,9	6,1	–
Svédország**	–	1,3	1,7	1,8	5,6	4,3	–

*Az oszlopok sorszama az idosebb szuletési kohorszok iranyaban novekszik. (1=18–19 ev, 2=20–24 ev, 3=25–29 ev, 4=30–34 ev, 5=35–39 ev, 6=40–41 ev, 7=45–49 ev (es idosebbek).

**Norvégia és Svédország esetében az oszlopok egy-egy születési évjáratot jelölnek: 1=20 év, 2=23 év, 3=28 év, 4=33 év, 5=38 év, 6=43 év (mindez természetesen a kérdés időpontjában betöltött életkort jelenti).

Forrás: Az Európai Termékenységi- és Családvizsgálat „ország-kötetei”, 24. táblázat. United Nations, New York and Geneva, 1999. Economic Studies.

Még kedvezőbb a kép, ha nem a kívánságokat, hanem a tényleges magatartás alakulását vesszük szemügyre (2. táblázat). Magyarországon (valamint Lengyelországban és Lettországon) az adatfelvétel idején 25–29 éves női kohorszoknak megközelítően már csak mintegy egynegyede maradt gyermektelen, míg a többi ország ugyanezen életkorú női népességében az arány megközelíti – vagy jelentősen felülmúlja – az 50%-ot is.

2. táblázat

A gyermektelen nők arányai néhány Európai országban a nők életkora szerint, 1992–93* (%)

Országok	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.
Ausztria	–	79,3	41,9	19,2	13,9	7,6	9,0
Finnország	–	–	50,0	25,2	13,2	13,3	11,9
Franciaország	–	82,6	49,2	22,1	11,3	7,7	12,0
Hollandia	99,0	92,0	65,0	31,5	17,0	15,0	–
Lengyelország	–	58,7	19,7	12,0	9,5	6,1	7,2
Lettország	84,0	56,1	22,2	10,0	5,3	6,9	8,3
Magyarország	85,0	58,6	22,4	10,1	7,5	5,4	–
Spanyolország	96,4	84,5	54,7	21,6	9,2	10,5	7,0
Norvégia	–	87,8	67,8	34,1	15,8	9,4	6,6
Svédország	–	74,3	38,2	18,0	11,5	11,5	–

* A táblázatban szereplő oszlopok jelentése azonos az 1. táblázatéval.

Forrás: Európai Termékenységi- és Családvizsgálat „ország-kötetei”, 12. táblázat.

A 2. táblázat jól mutatja, hogy a gyermekvállalás későbbi életkorra halasztása az észak- és nyugat-európai országokban (valamint a termékenység erős csökkenésével jellemezhető Spanyolországban) már korábban „gyakorlattá vált”, olyannyira, hogy az idősebb kohorszokban is elég jelentős a nagy valószínűséggel véglegesen gyermektelenül maradtak aránya. A 90-es évek első felében még az egyes születési kohorszoknál három országban: Magyarországon, Lengyelországban és Lettországon volt legalacsonyabb a gyermektelen nők aránya. Természetesen ez a viszonylag kedvező helyzet már változott az idézett adatfelvétel óta eltelt 6–7 év leforgása alatt (a legdrasztikusabban Lettországon). Ám a gyermekvállalás elhalasztása a fiatal korosztályokban nálunk is egyre gyakoribbá vált a 90-es évek végére.

A tényleges magatartások meglehetősen összhangban vannak a közgondolkodás felfogásával is. Ha a gyermekszám-preferenciákat nem a saját élet vonatkozásában, hanem általánosságban („közvélemény-kutatási” módszerekkel) vizsgáljuk, azt tapasztaljuk, hogy a lakosság elsöprő többsége ma is „rossz” vagy „nagyon rossz” állapotnak tartja, ha egy házaspárnak nincsen gyermeke, s ugyancsak a meghatározó többség tartja „jó”, vagy „nagyon jó” helyzetnek, ha a családban két gyermek nevelkedik (3. táblázat). Kétségtelen ugyanakkor, hogy a fiatalabb generáció (a 18–29 év közöttiek) vélekedése már némileg leszakad a közgondolkodás állás-foglalásától:

3. táblázat

Gyermekszámmal kapcsolatos preferenciák a lakosság és a 18–29 évesek körében, 1997 (% , N=1500)

Minimális jó, ha egy házaspárnak...	Nagyon jó vagy jó	Közép	Rossz vagy nagyon rossz	Összesen
Nincs gyermeke				
- lakosság	4	14	82	100
- fiatalok	4	22	74	100
Egy gyermeke van				
- lakosság	32	37	31	100
- fiatalok	36	41	23	100
Két gyermeke van				
- lakosság	77	18	5	100
- fiatalok	76	18	6	100
Három gyermeke van				
- lakosság	63	19	19	100
- fiatalok	50	27	23	100
Négy vagy több gyermeke van				
- lakosság	28	20	52	100
- fiatalok	20	21	59	100

Forrás: S. Molnár-Pongrácz, 1997. Demográfia, 4. sz. 317. l.

Bár a 30 év alattiak véleményei még mindig jól illeszkednek a közvélemény normatíváihoz, érdemes felfigyelni a különbségekre is. Ők az átlagosnál közel 10 százalékponttal kedvezőbben ítélik meg a gyermektelenséget (ennyivel kevesebben tartják azt „rossz” állapotnak, s helyette inkább „közepesnek” minősítik); az átlaghoz képest jobban rokonszenveznek az egy-gyermekes modellel, és kevésbé tartják jónak, ha a családban három vagy annál több gyermek van. Ma még nem lehet megmondani, hogy ezek az adatok vajon egy lassú szemléletváltozás első jelei-e vagy sem.

Annyi azonban bizonyos, hogy ha a fiatal generáció gyermekcentrikus érzelmei nem is lanyhultak meghatározó mértékben, gyermekvállalási magatartásuk észrevehetően változóban van. Ez – mint azt már említettem – a későbbi életkorra tolt első gyermekszülésekben nyilvánul meg. Az 1990–1998 közötti időszakban főleg a 25 éven aluli nők gyermekvállalási kedve esett vissza, így most a 25–29 éves nők körében vált leggyakoribbá a gyermekvállalás. Könnyű belátni, hogy egy későbbi életkorban történő első gyermekszülés után kevesebb az esély arra, hogy az anya második, esetleg további gyermekre/gyermekekre is vállalkozni fog. Nagy valószínűséggel igaz lehet, hogy *a születésszámcsökkenés egy jelentős hányadában nem a gyermekcentrikus érzelmek lanyhulása játszik szerepet, hanem az első gyermek vállalásának késleltetése*. Márpedig a fiataalkori születéskiesést a 25–30 éves nők gyermekvállalásai nem képesek ellensúlyozni. Így a gyermekcentrikus érzelmeket a családok jórészt egyetlen (legfeljebb két) gyermekkel elégítik ki.

Nem lényegtelen mozzanat, hogy bár a közfelfogás ma is a nőnek hagyományosan a 20–24 év közötti életszakaszát tartja a leginkább ideális időpontnak arra, hogy gyermeket hozzon világra, a fiatalabbak, az iskolázottak, illetve a fővárosban élők körében az átlagost szignifikánsan meghaladja az a vélekedés, hogy az anya 25–29 éves kora között, esetleg annál később is „ráér” az első szülésre (4. táblázat):

4. táblázat

Az első gyermekszülés két, leggyakrabban választott „ideális életkorának” arányai, 1997* (% , N=1500)*

Társadalmi-demográfiai csoportok	A 20-24 éves korú választók arányai (átlag: 67%)	A 25-29 éves, vagy idősebb korú választók arányai (átlag: 24%)
Korcsopot		
18-19 éves	54	43
20-24 éves	61	35
25-29 éves	66	30
30-34 éves	66	25
35-39 éves	56	32
40-49 éves	66	26
50-59 éves	71	31
60 éves vagy idősebb	73	14
Iskolai végzettség		
8 osztálynál kevesebb	72	8
8 osztály	76	14
Szakmunkás-iskola	72	21
Középiskola	64	31
Egyetem, főiskola	46	46
Település		
Budapest	56	37
Megyei jogú városok	67	24
Városok	66	25
Községek	74	16

Forrás: S. Molnár-Pongrácz, 1997. Demográfia, 4. sz., 338. l.

*A táblázat nem tartalmazza a 20 évnél fiatalabb életkorra szavazókat, valamint azokat, akik bizonytalanok voltak, és „nem tudja”-választ adtak. A sorok összege ezért kevesebb 100%-nál.

A későbbre halasztott gyermekszülést többféle okból tartják ideálisnak az így vélekedők. Legdöntőbb az anyagi háttér (pl. lakás) megteremtése (28%). Második-harmadik helyen az áll, hogy ebben az életkorban már érzelmileg megalapozottabb kapcsolatokat tud kiépíteni a leendő anya (22%), illetve ideje van tanulásra, szakmaszerzésre is (20%). Kisebb mértékben arra is számítanak, hogy 25 év fölött egy nő már szert tehet olyan biztos állásra, foglalkozásra, amit gyermekszülés miatt nem veszít el (15%). A magam részéről elég érdekesnek találok, hogy ez utóbbi érvet csekélyebb mértékben választották. Azt gondolom azonban, ez összefügghet azzal, hogy a kérdezés évében (1997-ben) már megszűnt a gyermekgondozási díj (gyed). A szakképzettséggel és viszonylag elfogadható keresettel rendelkező fiatal nőknek akkoriban arra kellett felkészülniük, hogy mindenképpen el fogják veszíteni „biztos állásukat”, s minél hosszabb ideig akarnak majd otthon maradni gyermekükkel, annál

nehezebb lesz új munkahelyet találni. Érthető tehát, hogy az anyagi háttér megteremtése előnyt élvezett a biztos állással szemben. Hiszen ha az első gyermek megszületéséig nincs lakás és bizonytalan az anyagi háttér, akkor a nő számára – akár jó szakmai felkészültség mellett is – jelentősen meghosszabbodhat az az idő, amíg mindezt – a kisgyermek mellett és gyermektámogatás nélkül – megteremti. A rangsor utolsó helyét (14%-kal) az az indok foglalja el, hogy „*időt kell hagyni a független életre, kikapcsolódásra, szórakozásra*, amire gyermek mellett már nem lesz mód”. Ez azonban inkább csak azon, kevésbé iskolázott válaszadók álláspontja, akik – csoport-átlaguktól eltérően – a későbbi életkorban történő gyermekszülést részesítik előnyben.

A bemutatott kutatási eredmények azt sejtetik, hogy a gyermekvállalás későbbre halasztása és az eredetileg elképzelt, kívánt gyermekszám korlátozása mögött jórészt munkavállalással összefüggő konfliktusok állnak, amelyeket az anyák ezekkel a stratégiai lépésekkel igyekeznek kivédeni. 1998-ban Pongrácz Tibornéval közösen olyan vizsgálatot indítottunk, amelynek célja a gyermekvállalás és a munkahely biztonsága, a munkahelyi előrejutás közötti konfliktusok tartalmának feltárása. A tanulmány következő részében e kutatás eredményeiről lesz szó.

A munkahely biztonsága és a gyermekvállalás konfliktusai

Már a kutatás megkezdése előtt voltak tapasztalati adataink arról, hogy a családalapítás előtt álló és a kisgyermekes nők sokat aggodalmaskodnak. Amikor munkát keresnek (vagy éppen „elküldik” őket), a munkaadók azt mérlegelik: mennyire kötik le őket a családi feladatok; várható-e, hogy gyermekszülés miatt egy időre ki fognak esni a munkából; mennyit hiányoznak a kisgyermek betegsége miatt, stb. Ez elég méltatlan helyzet. Arról árulkodik, hogy míg a deklarációk szintjén (például közvélemény-kutatások alkalmából) szinte mindenki „gyermek-párti”, a munkahelyeken, a munkaadók részéről a kisgyermekes anyák kevés toleranciát élveznek. Nem ritka, hogy azt tapasztalják: a munkahelyek igyekeznek kihasználni olyan munkajogi megoldásokat, amelyeket az anyák szinte diszkriminatívnak éreznek. (Ilyen „jogi megoldás” például a rövid időre szóló, megbízással történő alkalmazás, a gyermekgondozási szabadságról visszatérő anya esetében annak a bizonyos 30 napos „türelmi időnek” – amíg a törvény szerint nem lehet elbocsátani – a kínos kivárása, stb.) A biztos munkahely megtartásának kényszere miatt a fiatal nők gyakran azzal a védekezési stratégiával élnek, hogy terhességüket – amíg csak lehet, szinte az utolsó pillanatig – eltitkolják vagy végső esetben eredeti családterveiket (a kívánt gyermekszámot) korlátozzák.

E problémakör vizsgálatára szerveztük 1998-ban azt a kérdőíves vizsgálatot, amelyben 18–40 éves férfiakat és nőket kérdeztünk munkavállalással kapcsolatos aggodalmaikról. E korosztály országosan reprezentatív mintája 1612 személyt foglalt magában.

Vizsgálatunk középpontjába a kisgyermekes szülők munkavállalási lehetőségeit, munkahelyi biztonság miatti aggodalmait állítottuk, a következő hét problémakört emelve ki:

1. Tapasztalják-e megkérdezettjeink, hogy *a kisgyermekes anyák nehezebben találnak munkát, mint akár a gyermektelenek, akár a férfiak?* Személyes életükben aggodalmaskodtak/aggodalmaskodnak-e emiatt? (NEHEZ)

2. Napjainkban - különösen a gyermekgondozási díj (gyed) megszűnését követően – vajon nem érzékelhető-e, hogy *a gyermekgondozással töltött idő után bizonytalanabbá vált a munkahelyre való visszatérés?* (VISSZ)

(Pl. amiatt, mert időközben megszűnt a munkahely, átszervezték, betöltötték az állást, élnek azzal a lehetőséggel, hogy 30 nap után fel lehet mondani az anyának, stb.). Milyen fokú az aggodalom emiatt?

3. A bölcsődei férőhelyek számának csökkenése és a magas térítési díjak miatt mennyire *nehéz olyan megoldást találni a gyermek felügyeletére, ami mellett az anya nyugodtan munkát vállalhat?* (BOLCS)

Hogyan érinti ez a gond a megkérdezettek személyes életét?

4. Bármennyire is biztosítja a törvény a szülők számára a betegápolási időt, a keményebb munkahelyi követelmények mellett vajon *rontja-e ma az állás biztonságát, ha az anya a gyermek betegsége miatt sokat hiányzik?* (GYBET)

Mekkora az aggodalmaskodás mértéke emiatt?

5. Könnyű manapság elérni, hogy *a munkahelyek megszabaduljanak attól a női munkaerőtől, aki gyermekszülés miatt egy időre kiesik a munkából?* (KIRUG)

(Pl. nem határozatlan időre, hanem megbízásos szerződéssel alkalmaznak fiatal nőket stb.) (Más kutatásaink szerint ez is egyik oka az első gyermek-vállalás későbbi életkorra halasztásának.) Saját életükben tapasztalták-e ezt, vagy – a jövőt tervezve – tartanak-e tőle?

6. Van-e aggodalom amiatt, hogy *ha egy nő egy-két évre otthon marad kisgyermekével, jóval nehezebben tud előre jutni munkájában, hivatásában?* (KARRI)

7. *Mekkora esélye van egy 40 év körüli nőnek arra, hogy munkát találjon?* Saját életükben tartanak-e attól, hogy mire gyermekeik már nagyobbak, egyáltalán találnak-e igényeiknek, képzettségüknek megfelelő munka-helyet? (NEMDO)

E problémák összegyűjtésében felhasználtunk az Országgyűlés plenáris és bizottsági ülésein elhangzott és nyilvánosságot kapott, családpolitikai tematikájú interpellációkat, hozzászólásokat és vitákat (pl. a családról folytatott országgyűlési vitanap anyagát), önkormányzati szociális bizottsági tapasztalatokat, a családtámogatások tárgykörében készült publikációkat és saját közvélemény-

kutatási anyagainkat, s nem utolsósorban a tömegkommunikációban (sajtóban, rádióban, tévében) nyilvánosságot kapott lakossági reakciókat. Mindezek tematikája a fentebb bemutatott hét problémakörnél bőségebb. Válogatásunk szempontja az volt, hogy azokra a problémákra koncentráljunk, amelyek a terhes vagy kisgyermekes anyák munkahelyi biztonságának nehézségeit érintik, s amelyekkel kapcsolatban feltételezhetjük, hogy ha valóban fennállnak a fiatal párok életében, az arra indítja őket, hogy családterveiket mérsékeljék.

A cél annak megállapítása volt, hogy a 18–40 éves generációban *mekkora az aránya azoknak, akiket az összegyűjtött problémák negatívan érintenek*, vagyis akik ezek miatt akár jelenleg, akár a jövőre gondolva „*elégge*” vagy „*részben*” aggódnak (5. táblázat). Cél volt továbbá a különböző szinten aggodalmaskodók összetételének megállapítása. Ezek az információk a családpolitika számára azt mutathatják meg, hol kell keresni azt a célközönséget, amelynek életében a munkavállalás és az anyaság összhangjának megteremtése feszültségektől terhes.

5. táblázat

A személyes érintettség arányai a vizsgált problémákban a 18-40 éves férfiak és nők körében (%)
(N=1598; férfi: 743; nő: 855)

Az aggodalmak nemenként	Érintettek				Nem Érintettek
	Nem aggó- dik	“Elégge aggódik”	“Részben aggódik”	Negatívan érintett ösz- szesen	
GYBET férfi	20,0	18,6	18,1	36,7	43,3
nő	21,2	26,2	19,2	45,4	33,5
NEHEZ férfi	21,5	22,5	16,9	39,4	39,1
nő	22,6	29,3	18,9	48,2	29,2
NEMDO férfi	21,4	16,6	17,8	34,4	44,1
nő	21,6	26,8	21,1	47,9	30,4
VISSZ férfi	19,5	17,4	19,5	36,9	43,3
nő	20,9	23,7	20,0	43,7	34,8
BOLCS férfi	23,8	17,0	14,1	31,1	45,1
nő	25,2	18,5	19,5	38,0	36,8
KARRI férfi	25,1	11,6	16,9	28,5	46,6
nő	28,0	16,8	17,6	34,4	37,6
KIRUG férfi	23,4	15,0	17,2	32,2	44,1
nő	23,8	21,0	18,1	39,1	37,1

Ha összevontan vizsgáljuk a hét problémával kapcsolatos vélemény-nyilvánításokat, azt találjuk, hogy a férfiak 31%-a, a nők 42%-a *legalább egy probléma miatt aggodalmat, szorongást érez*. Ez a 18–40 éves korosztály egészére nézve nem mondható alacsonynak. A „negatívan érintettek” csoportjára azonban inkább az jellemző, hogy átlagosan 3–4 problémára is

érzékenyek. Esetükben a feszültségek sokoldalúan, intenzíven és koncentráltan jelentkeznek. Társadalmi-demográfiai jellemzőikről a következő megállapításokra jutottunk:

A nem hatása

Az egyes problémákban negatívan érintett nők aránya rendre meghaladja a férfiakét. Ez érthető is, mivel a nők között több a házasságban élő (férfi: 44%, nő: 57%) és több a gyermekes (férfi: 46%, nő: 69%). Különbség van az aggodalmak intenzitásában is. A férfiakhoz képest a nőknél az „elégge aggodalmaskodik” alternatíva említése gyakoribb, mint a „részben” minősítés. Mégis az, hogy egy-egy kérdésben a férfiaknak is közel egyharmada vagy azt meghaladó aránya negatívan érintett, mutatja, hogy nem kizárólag „női problémákról” van szó, hanem olyanokról, amelyek feszültségeitől a család egésze, tehát a férfiak sem mentesek.

A családi állapot és a gyermekes lét hatása

A családi állapot hatása csak közvetett módon érvényesül, mivel elsődleges szerepe annak van, hogy az érintetteknek van-e gyermekük. Az egész minta közel 60%-a gyermekes szülő (férfiaknál ez kevesebb, nőknél több), ám a gyermekesek többsége (mindkét nemnél 84%-a) házasságban, további 10%-a pedig élettársi kapcsolatban él. A gyermekteleneknek (összességében 42–43%) döntő többsége (84%-a) egyedülálló, zömmel nőtlen/hajadon, kisebb részben elvált családi állapotú. A házások véleményeinek iránya így gyakorlatilag teljesen azonos a gyermekes szülőkével, míg a nőtleneké és hajadonoké a gyermektelenekével.

Kétségtelen, hogy bizonyos élethelyzetek különleges módon eltérhetnek az általános tendenciáktól. Nem zárhatjuk ki például, hogy az egyszülős családok helyzete, a – főképp elvált – apák és gyermekeik nem együtt élése, stb. módosítja az aggodalmak intenzitását. E sajátos élethelyzetek összefüggéseit a kis elemszám miatt nem tudjuk kimutatni.

A – különböző családi állapotú – élettársi kötelékben élők aránya összességében mintegy 9–10%. Véleményeiket – hasonlóan az egész mintában tapasztaltnak – ugyancsak az szabja meg, hogy van-e gyermekük vagy nincsen. Valamennyi problémára az átlagnál jóval érzékenyebben reagálnak azok, akiknek (legkisebb) gyermeke 0–5 év között van (6. táblázat).

A „negatív érintettség” arányai a 0-5 éves gyermekkel élő férfiak és nők körében (%)
(N=1598; férfi: 743; nő: 855)

Aggodalmak	Férfiak átlaga	Kisgyermekes férfi- ak	Nők átlaga	Kisgyermekes nők
NEHEZ	39,4	64,8	48,2	62,7
VISSZ	36,9	60,7	43,7	59,5
BOLCS	31,1	51,7	38,0	51,1
GYBET	36,7	57,2	45,4	57,4
KIRUG	25,9	52,2	39,1	51,3
KARRI	28,5	46,2	34,4	42,0
NEMDO	30,9	31,0	47,9	59,0

Láthatjuk, míg átlagosan igen, a negatívan érintett férfiak és nők arányai szinte egyáltalán nem különböznek, ha 0–5 év közötti kisgyermeket nevelnek; ebben a körben mindkét nemnél az aggodalmak túlsúlya a jellemző. Ez alól egyedül a karrier a kivétel. Bár a kisgyermekesek között ebben a tekintetben is több az aggodalom, a negatív érintettség mégsem válik a többség jellemzőjévé. Ennek részben az lehet az oka, hogy a gyermekgondozási idő kitöltése és a karrier alternatívájában a szülők többsége inkább az előbbire szavaz, részben pedig, hogy a szakmai, hivatásbeli előrelépés, a karrier lehetősége egyébként is relatíve kevesebb nő számára adott.

A kisgyermekes férfiak attitűdje egyedül a 40 éves nők munkába állásával kapcsolatban (NEMDO) esetében tér el a nőkéétől. Hogy a nők milyen eséllyel szerepelnek 40 éves korukban a munkaerőpiacon, az a kisgyermekes apákat nem foglalkoztatja jobban, mint a férfiak átlagát.

Az életkor hatása

Jóllehet, a vizsgált témák legtöbbszörénél a minta korstruktúrájának hatása szinte homogénnek nevezhető, esetenként bizonyos életkorok képviselői az átlagost meghaladó mértékben érzékenyek (7. táblázat). Ez azonban csak a nőkre érvényes. A gyermekszülés időzítése és a 40 éves kor körül tapasztalt, rosszabb munkavállalási esélyek – legalábbis életkor szempontjából – inkább „női problémákat” jelentenek. A nők körében 20–29 éves kor között – vagyis kifejezetten abban a korban, amikor a gyermekvállalás a leggyakoribb – legnagyobb az aggodalom amiatt, hogy munkahelyük igyekszik megszabadulni tőlük, ha szülni szeretnének (KIRUG). Ugyanebben az életkorban (20–29 év között) készíti leginkább választás elé őket az az alternatíva is, hogy egy hosszabb gyermekgondozási idő, vagy pedig a szakmai, hivatásbeli előrelépés mellett döntsenek-e (KARRI).

7. táblázat

A negatívan érintett nők arányai korcsoportok szerint (%) (N=855)

Korcsoport	KIRUG	KARRI	NEMDO
18–19 éves	38,9	34,2	37,2
20–24 éves	43,7	38,0	43,2
25–29 éves	44,0	43,3	45,9
30–34 éves	34,2	30,6	51,4
35–40 éves	36,0	28,2	50,2
Átlag	39,1	34,4	47,9

Másképpen hat az életkor a 40 éves nők munkaerőpiacra való visszatérésének megítélésére. Az életkor emelkedésével 37%-ról 50% fölé növekszik meg azok aránya, akik aggodalmat éreznek amiatt, hogy 40 éves korukra találnak-e megfelelő munkát.

Míg tehát 30 év alatt az aggodalmak fő forrása az, hogy a munkahelyek hogyan tolerálják alkalmazottjaik gyermekvállalással való lekötöttségét, 30 év fölött már a többség számára az okoz feszültséget, hogy rövid 10 esztendőn belül nem tekintik-e őket „a munkából ki-öregedetteknek”. Érthető, hogy ez valódi, élő probléma, amikor a nyugdíjba lépésig még újabb 20–30 évük van hátra!

Speciális élethelyzetek hatása

Speciális élethelyzetben lévőknek nevezzük ezúttal azokat, akik a kérdezés idején éppen gyermekgondozási szabadságukat töltötték vagy pedig munkanélküliek voltak. Ezekben a csoportokban a negatívan érintettek aránya nagyon jelentősen meghaladja az átlagot (8. táblázat).

8. táblázat

A „negatív érintettség” arányai egyesén lévő és munkanélküli nők körében (%) (N=855)

Aggodalmak	18–40 éves nők átlaga	Egyesen van		Munkanélküli
		van munkahelye	nincs munkahelye	
NEHEZ	48,2	56,6	68,7	67,7
VISSZ	43,7	63,0	72,5	55,6
BOLCS	38,0	52,3	62,0	49,0
GYBET	45,0	51,9	56,4	53,6
KIRUG	39,1	52,2	55,4	54,8
KARRI	34,4	44,2	52,6	43,1
NEMDO	47,9	54,0	68,4	61,1

A gyes évei – mint azt a 8. táblázat mutatja – korántsem feszültségmentesek. Aggodalomra az ad legtöbb okot, hogy sikerül-e visszamenni a munkahelyre (VISSZ). Ez még azok többségét is erősen foglalkoztatja, akik munkahelye elvileg megmaradt a gyermekgondozás időtartamára. Ám a munkahely nélküli, de még gyesen lévő anyáknak ez már az első helyen álló, „legégetőbb” gondja. Vagy azért, mert idő közben munkahelyük (akár maga a cég, a vállalat) megszűnt, vagy mert már előzőleg elveszítették állásukat, és a gyermekszülés csak időszakos megoldást (némi jövedelmet) jelent. Talán éppen a munkahellyel nem rendelkező, gyesen lévő (és a munkanélküli) nők érzik át leginkább azt is, hogy egy kisgyermekes anyának nehezebb munkát találni, mint a férfiaknak vagy a gyermekteleneknek (NEHEZ), és érthető módon – mivel „telnek az évek” – 40 éves korukra gondolva is ők aggodalmaskodnak legjobban (NEMDO).

Bár a munkanélküli anyákat is az átlagosnál jóval gyakrabban érintik negatívan a vizsgált problémák, gyesen lévő társaikhoz képest kevésbé aggódnak a bölcsődés korú gyermek napközbeni felügyelete miatt (BOLCS), hiszen ezt egyelőre meg tudják oldani. Hasonlóan ehhez, kevesebb körükben a karrierje folytatása (KARRI) miatt aggódók száma is. Némi malíciával azt mondhatnánk: szakmai, hivatásbeli előre jutásukat az ő helyzetükben nem a gyermek akadályozza, hanem önmagában az, hogy nincs munkájuk.

Az iskolázottság, szakképzettség, munkahely hatása

A vizsgált problémák nagyobbik részében a főiskolát vagy egyetemet végzett, diplomás nők kevésbé aggodalmaskodnak, mint iskolázatlanabb társaik, és csaknem minden esetben a csu-pán 8 osztályt végzettek mutatkoznak a leginkább aggodalmaskodónak (9. táblázat). Ezt az okozhatja, hogy a magasan képzett nők munkaerőpiaci esélyei lényegesen jobbak (NEHEZ), a kötetlenebb munkaidő és/vagy a jobb anyagi kondíciók megkönnyítik számukra a kisgyermek napközbeni felügyeletét (BOLCS), biztosabb az, hogy a gyes letelte után visszatérhetnek szakmájukhoz (VISSZ), illetve kevésbé kell tartaniuk attól, hogy terhesség esetén munkahely-ük igyekszik megszabadulni tőlük (KIRUG). Az említett problémák vonatkozásában jóval ki-szolgáltatottabbak azok, akiknek iskolázottsága alacsonyabb, akiknek nincs (kellő) szakképzettsége.

Már kevésbé áll ez a megállapítás a gyermek megbetegedésére (GYBET) vonatkozóan: hogy a gyakori hiányzások megingatják az állás biztonságát, az a diplomás nőknek is közel felét foglalkoztatja. Abban pedig nincs különbség, hogy mindegyik iskolai végzettségű csoport leginkább amiatt aggodalmaskodik: egy hosszabb gyermekgondozási idő után találnak-e 40 éves korukban munkát (NEMDO). Valószínű azonban, hogy az aggodalmak alapja a különböző képzettségű kérdezettek esetében más és más. Míg a 8 osztályt végzettek közel

60%-a amiatt aggódik, egyáltalán lesz-e munkája 40 éves korában, a diplomások csaknem fele inkább a szakmai lemaradástól tart. Ha csekély eltéréssel is, de a diplomás nők fontolgatják leggyakrabban, hogy az 1–2 éves otthonmaradás mennyire veti majd vissza őket szakmájukban, hivatásukban (KARRI).

9. táblázat

A negatívan érintett nők megoszlása iskolai végzettség szerint (% , N=855)

Iskolai végzettség	NEHEZ	VISSZ	BOLCS	GYBET	KIRUG	KARRI	NEMDO
8 osztály	53,5	50,6	45,7	52,4	47,3	37,8	57,4
Szakmunkásképző vagy középiskola	49,4	43,9	36,5	43,9	37,6	32,0	45,7
Főiskola vagy egyetem	36,0	36,1	30,2	45,0	34,0	39,8	45,9
Átlag	48,2	43,7	38,0	45,4	39,1	34,4	47,9

Az iskolázottság foka többé-kevésbé meghatározza, hogy azok fizikai vagy szellemi munkakörök betöltését teszik-e lehetővé. A fizikai foglalkozású (zömmel 8 osztályt, legfeljebb szak-munkásképzőt végzett) nők sűrűbben aggódalmaskodnak, mint a szellemi foglalkozásúak. Ennek azonban az is oka lehet, hogy a nem diplomás, de szellemi foglalkozású, alkalmazott nők többnyire állami vagy önkormányzati szektorban dolgoznak (zömmel különböző adminisztrációs munkakörökben), márpedig ezeken a területeken jobban megőrződtek a gyermekes anyák kedvezményeit érintő törvények, jogszabályok betartásának „hagyományai”. Más adatokból ismert, hogy a fizikai munkakörökben dolgozók jelentős hányada ugyanakkor a versenyszférában tevékenykedik, ahol a munkafeltételek keményebbek, és nagyobb az esély arra, hogy a munkáltatók a gyermekes anyák kedvezményeit ne adják meg, vagy valamilyen módon megkerülik azokat. A kis elemszám miatt ennek kimutatására nem vállalkozhattunk. De egyes esetekben az sejthető, hogy az anyasággal összefüggő problémák több feszültséget jelentenek a tisztán magánszférában dolgozó anyák életében.

Összefoglalás

Összességében, a 18–40 évesek több mint egyharmadáról mondható el, hogy az anyaság és a munkavállalás összeegyeztetésében különböző feszültségeket élnek át, és a problémák egy részével szemben védtelenek. A negatívan érintettek aránya egyes kategóriák esetében (pl. a gyermekvállalás legfrekvenciáltabb életkorában lévők, a gyesen lévők, a munkánélküliek körében) már a többséget jelenti.

A gazdaságszerkezet átalakulásának magától értetődő velejárója a munkahelyi biztonság általánosan tapasztalható megingása, a munkanélküliség megjelenése. Egyáltalán nem szolgálja azonban a társadalom érdekeit, ha ennek hátrányai diszkriminatív módon fejtik ki hatásukat éppen arra a – főképp női – generációra, amely reprodukciós funkciót lát el. Ha a reprodukív korban lévő nők úgy érzik, gyermek mellett nehezebben jutnak álláshoz, ha szülői kööttségeik miatt a munkahelyeken hátrányokat szenvednek el, végül pedig mikor túljutnak ezen az időszakon, már „a munkából kiöregedetteknek” tekintik őket, az egyedüli védekezés számukra ebben a helyzetben az lehet, ha reprodukciós funkciójukat nem, vagy csak korlátozott mértékben teljesítik. Ennek negatív társadalmi következménye egyáltalán nincs arányban azzal a nyereséggel, ami a kisgyermekes és/vagy 40 év körüli nők alkalmazásával szembeni tartózkodással nyerhető. A családpolitikának módot kell találnia arra, hogy az egészségtelen arányokat és tendenciákat korigálja, és erre jogi úton is lépéseket tegyen.

Nincsen, nem is lehet még képünk az 1998-ban megalakult új kormány és az új Országgyűlés családpolitikai intézkedéseinek hatásáról. Mint ismert, a törvény 1998-ban eltörölte a gyermekgondozási segély (gyes) és a családi pótlék jövedelemhatárhoz kötését. Ez kétségtelenül azt a pozitív üzenetet hordozza, hogy a társadalom számára minden megszületett gyermek egyformán fontos. 1999 januárjától visszaállítják a fizetésarányos gyermekgondozási díjat (gyedet) is, ami azokat a munkavállaló anyákat illeti meg két éven keresztül, akik a gyermekszülés előtti két esztendőben legalább fél évet dolgoztak, maga a díj pedig nem haladhatja meg a minimálbér kétszeresét (ez jelenleg 45 ezer Ft). Mindennek a jelentőségét azonban nem-csak a pénzbeli juttatás adja, hanem az is, hogy a gyermeket szülő, munkavállaló nők számára biztosítják a munkahelyre való visszatérést. A visszaállított gyed hozadéka azonban véleményem szerint szerényebb lesz, mint első bevezetésének időszakában, ami akkoriban európai viszonylatban is újszerű, hatásában pedig – ha rövid távon is, de – pozitív volt. Most azonban számítani kell arra, hogy a kedvező hatást a megváltozott körülmények mérsékelhetik, mivel a piacgazdaságban a munkaadók hozzáállása már nagyon is eltér a rendszerváltozást megelőző helyzettől; a versenyszférában könnyebb a munkahelyi garanciák megkerülésének jogi- és más módszereivel élni. A siker nemcsak azon múlik, hogy a költségvetés képes-e megfelelő anyagi háttérrel biztosítani, a törvény pedig képes lesz-e érvényre juttatni a jogi garanciákat. Sok múlik azon is, hogy a családpolitika „demográfiai értékrendje” mennyire tartós és szilárd, s hogy lesz-e megfelelő, széles eszköztára a gyermekvállalás iránti társadalmi tolerancia növeléséhez.

Irodalom

- Demográfiai Évkönyvek, 1960–1997. KSH.
- Európai Termékenységi- és Családvizsgálat, 1992–1993. A kutatás eddig megjelent „ország-kötetei”.
United Nations, New York–Genf, 1999. Economic Studies.
- Gere Ilona, 1997: Vállalkozó nők a magyar társadalomban. Kézirat.
- Lakatos Judit, 1996: Visszatérés a munkaerőpiacra a gyermekgondozási idő letelte után. Statisztikai Szemle, 7. 565–576. l.
- Lakatos Judit, 1997: Munkaerőpiaci pozíció és gyermekvállalás. Statisztikai Szemle, 11. 954–960. l.
- Kamarás Ferenc, 1998: A termékenység alakulása. Előadás az Andorka Rudolf Társaság tudományos konferenciáján; a teljes termékenységi arányszám Európában, 1990–1996 c. grafikon bemutatása. (1998. április)
- Nagy Beáta, 1996: Nők a gazdasági munkamegosztásban. A menedzserek. Szociológiai Műhelytanulmányok, BKE Szociológiai és Szociálpolitikai Tanszék.
- Népmozgalom. Legfrissebb adatok, 1998. KSH.
- S. Molnár Edit, 1998: A munkahely biztonsága és a gyermekvállalás konfliktusai a 18-40 éves férfiak és nők körében. Demográfia, 2–3. 206–233. l.
- S. Molnár Edit–Pongrácz Tiborné, 1997: Az 1997. októberi, népesedési témáról készült közvéleménykutatás főbb eredményei. Demográfia, 4. 308–341. l.
- Pongrácz Tiborné–S. Molnár Edit, 1997: A gyermekvállalási magatartás alakulása In: Szerepváltozások. TÁRKI–MüM Egyenlő Esélyek Titkársága. 86–107. l.
- Tárkányi Ákos, 1998: Családpolitika az Európai Unió országaiiban. Aktív Társadalom Alapítvány, Integrációs kutatások.